

УДК 330.131.7

Віктор Паляниця

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

КОНФЛІКТИ ТА РИЗИКИ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

***Резюме.** Досліджені поняття ризику, конфлікту та їх взаємозв'язок в теорії управління.*

***Ключові слова:** ризик, конфлікт, невизначеність, конфліктність ризику.*

Viktor Palyanytsya

CONFLICTS AND RISKS: APPLIED ASPECT

***Abstract.** Concepts of risk, the conflict and their interrelation in theory managements are investigated.*

***Постановка проблеми.** Сьогодні уникнути господарського ризику повністю неможливо, оскільки він існує внаслідок об'єктивних, притаманних економіці категорій конфліктності та невизначеності, відсутності повної (вичерпної) інформації, неможливості здійснення точного прогнозу параметрів господарюючих суб'єктів та ринкових процесів. Ризик є економічною категорією, яка відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності. Підприємницька активність, готовність іти на ризик тісно переплітаються, оскільки підприємці ризикують, навіть зважаючи на втрати, до яких може призвести ризик.*

Наявність фактора ризику є необхідним атрибутом ринкової економіки, оскільки ринок передбачає економічну свободу суб'єктів господарської діяльності, за якої вигода одних може стати втратами для інших. Тому суб'єкти ринку, прагнучи мінімізувати втрати, повинні передбачати різні типи господарських ризиків, джерела їх виникнення, можливість настання, наслідки і втрати. Однак, як правило, це супроводжується величезними труднощами. Сучасна економічна система є складною структурою, яка безперервно розвивається і видозмінюється, трансформуючи і втрачаючи певні властивості і елементи, набуваючи нових.

***Постановка завдання.** Дослідити взаємозв'язок між конфліктом та ризиком на рівні підприємств.*

***Виклад основного матеріалу.** Під конфліктом розуміють будь-яке явище, щодо якого можна говорити про незбіжність інтересів його учасників, про їх дії, про наслідки явища, до яких ці дії призводять, про сторони, так чи інакше зацікавлені у цих наслідках, про сутність цієї зацікавленості за нетотожності інтересів.*

Конфліктною називається ситуація, у якій стикаються інтереси двох чи більше сторін, що мають суперечливі цілі, причому вигреш кожної зі сторін залежить від того, як поводитимуться інші. Приклади конфліктних ситуацій: біржові угоди, різні види виробництва в умовах конкуренції, угоди на фондовому ринку. У житті конфлікт завжди супроводжується ризиком.

У низці наукових праць ідеться про проблеми трудового конфлікту – суперечності, котрі виникають з приводу організаційно-трудова стосунків.

Трудовий конфлікт виникає в тому разі, коли [2]:

- а) суперечності відображають незбіжні (суперечні) позиції суб'єктів;
- б) ступінь суперечностей досить високий;

в) суперечності доступні до зрозуміння, тобто індивіди і групи усвідомлюють їх, чи навпаки, незрозумілі;

г) суперечності виникають миттєво, несподівано чи накопичуються впродовж тривалого часу, до виникнення якихось соціальних конфліктів.

Трудовий конфлікт, як правило, має негативні наслідки. Але його доцільно вивчати і з позитивного боку. Існує низка позитивних функцій трудового конфлікту, що послаблюють його та знижують зумовлений ним ризик. Це такі функції:

- інформаційна (лише через конфлікт стає відкритою інформація, функціонально необхідна всім чи багатьом);
- соціалізації (в результаті конфлікту особи отримують соціальний досвід, знання, недоступні за звичайних умов);
- нормалізації морального стану (конфліктом розв'язуються накопичені негативні настрої, відбувається очищення моральних орієнтацій);
- інноваційна (конфлікт стимулює зміни, через нього визнається існування проблем).

Визнання позитивних функцій трудового конфлікту аж ніяк не означає, що конфлікт необхідно спеціально створювати. За наявності конфлікту треба правильно сприймати його з погляду можливих позитивних результатів; не придушувати, а розв'язувати його з корисним ефектом; аналізувати, навчатися через конфлікт: регулювати, спрямовуючи його до позитивного результату.

Теорія трудового конфлікту розробляється і деталізується за трьома напрямками [3]:

1. Конфлікти між робітниками і трудовими групами.
2. Конфлікти між персоналом та адміністрацією.
3. Конфлікти між організацією загалом і зовнішньоекономічним середовищем (конкуренти, контрагенти, зміни у законодавстві тощо).

Однією з характерних рис соціально-економічного розвитку є множинність, багатогранність інтересів і наявність сторін, які виражають ці інтереси. Класичними прикладами є: 1) ситуації, коли, з одного боку – один покупець, з іншого – один продавець (ситуація монополія – моносонія); 2) ситуації, коли на ринок виходять виробники, які володіють достатньою силою для впливу на ціну товару (ситуація олігополії, зокрема дуополії, якщо таких учасників двоє).

Конфлікт може виникнути також через розбіжності цілей, які відображають не лише суперечні інтереси різних сторін, але й різнобічні інтереси (цілі) однієї й тієї ж особи. Наприклад, розробник економічної політики передбачає різноманітні цілі, намагаючись узгодити суперечливі вимоги, що диктуються ситуацією (збільшення обсягів виробництва, підвищення доходів, зниження собівартості та екологічного навантаження тощо).

В економіці постійним стимулом генерування нової інформації є конкуренція, котра автоматично відкриває шлях науково-технічним винаходам, технічному прогресу, і навпаки, науково-технічний прогрес – його динамізм стимулює конкуренцію.

Конфліктність ризику можна розглядати через множину його властивостей. Виокремлюють такі основні властивості ризику: конфліктність (суперечливість), альтернативність, правомірність, результативність, невизначеність [4].

Конфліктність ризику виявляється у певній суперечності між об'єктивно існуючими ризиковими ситуаціями та їх суб'єктивною оцінкою. Так, особа, що здійснює вибір, залежно від умов може вважати свої дії ризикованими або обережними. У процесі управління складною економічною системою за неузгодженості дійсного та бажаного її стану можуть виникати конфліктні ситуації. Причини їх виникнення при підготовці і прийнятті рішень безпосередньо пов'язані з суперечливою природою суб'єкта управління і поділяються на кілька груп:

- недосконалість процесу управління, спричинена невизначеністю інформації про об'єкт, недосконалістю методів та алгоритмів, помилками або некомпетентністю персоналу;
- недоліки у процесах взаємодії окремих елементів системи управління;
- обмеженість можливостей системи управління (нестача ресурсів, часу);
- багатозначність, багатокритеріальність, множинність стратегічних, тактичних і поточних цілей функціонування системи;
- втрата системою управління здатності адекватно розв'язувати нові задачі.

Суперечливість ризику проявляється у різних аспектах: з одного боку, ризик зорієнтований на отримання позитивних для системи результатів прийняття рішень найефективнішими способами, з іншого – може призвести до несприятливих соціально-економічних наслідків (оскільки оцінка чи вибір альтернатив ґрунтується на неповній, нечіткій, недостовірній на момент прийняття рішення інформації).

Альтернативність ризику зумовлена необхідністю управління ним на основі оцінювання і вибору однієї з кількох найвірогідніших стратегій (альтернатив, варіантів, управлінських дій). Залежно від конкретного змісту ризикової ситуації альтернативність може бути неоднакового ступеня складності і вирішуватись різними способами. У простих ситуаціях вибір здійснюється, як правило, на основі минулого досвіду і інтуїції, а в складних – необхідно додатково використовувати спеціальні методи і методики.

Альтернативи бувають незалежними, будь-які дії з якими не впливають на якість інших альтернатив, і залежними, за яких прийняття однієї з множини альтернатив впливає на характер вияву (ризик реалізації) інших.

Правомірність ризику полягає в дотриманні певного механізму, який регулює правовий аспект його вияву. Критеріями обґрунтованості при цьому слугують законодавство, юридичне право, морально-етичні норми.

Результативність ризику виявляється у потенційній можливості відхилення від очікуваного результату події (негативних, нульових і позитивних). Ризик виражається ймовірністю одержання таких небажаних результатів, як зниження прибутку і втрати внаслідок різних причин, а низький рівень ризику зменшує можливість отримання високих прибутків. Тому, з одного боку, виробник намагається звести до мінімуму ступінь ризику і з кількох альтернативних рішень завжди вибирає ті, за яких рівень ризику мінімальний, з іншого – дуже важливо вибирати оптимальне співвідношення рівня ризику і ступеня ділової активності, яке зможе забезпечити дохідність.

Невизначеність ризику є фундаментальною характеристикою недостатньої забезпеченості процесу прийняття рішень знаннями стосовно певної проблемної ситуації. Ризик можна вважати одним із способів зняття невизначеності, що виникає внаслідок недостовірності інформації або відсутності однозначності. Знайти засоби, що дають змогу повністю позбутись впливу фактора невизначеності, практично неможливо.

Невизначеність як фундаментальна характеристика ризику. Невизначеність можна деталізувати як недостовірність («ефект марева»), неоднозначність (ефект «нечіткості», «розпливчастості»), невідомість рис. 1.

Рис. 1.1. Ієрархія видів невизначеності

Недостовірність (невірогідність) означає, що наявна інформація не відображає реальні об'єкти з необхідною точністю (дані є приблизними або фіктивними). Вимірюють достовірність інформації довірчою імовірністю необхідної точності, тобто ймовірністю того, що відображувані значення параметра відрізняються від його істинного значення в межах необхідної точності. Основними причинами недостовірності інформації можуть бути: неадекватність (виникає внаслідок порушення процедур вимірювання, оброблення, зберігання та видавання інформації); суперечливість (пов'язана з безпосередньою або опосередкованою невідповідністю між різними даними про об'єкт дослідження); мінливість (виникає, коли інформація не зберігає такі свої властивості, як актуальність, своєчасність і стійкість); викривлення (пов'язане із діями суб'єкта управління (спеціальне або випадкове спотворення) при роботі з інформацією).

Неоднозначність (нечіткість) виникає при сприйнятті суб'єктом управління економічних явищ і процесів. Вона може бути кількох типів: стохастична – неоднозначність інформації, яка залежить від недосконалості визначених методів оцінки (неточність) і визначається ступенем набли-відображуваного нею параметра і його істинного значення (частотна або суб'єктивна випадковість); семіотична – дискретність інформації, спричинена інтервальною оцінкою економічних явищ і процесів, та складність опису, обчислень або інтерпретації даних; лінгвістична – синтаксична, семантична або прагматична невідповідність інформації змісту образу відображуваного об'єкта.

Невідомість свідчить про повну або часткову відсутність інформації щодо певної проблемної ситуації. Причинами її можуть бути: неповнота (нестача доступної для реєстрації і необхідної для розв'язку певної задачі інформації); неінтерпретованість (відсутність однозначної відповідності між якісними та кількісними складовими інформації про конкретний об'єкт чи предмет дослідження); неструктурованість (виключення або ускладнення доступу до наявних даних, у т. ч. внаслідок надмірності інформації); несприйнятливості (подання інформації у незрозумілій для суб'єкта управління формі, наприклад у невідомих одиницях вимірювання, тощо).

Зважаючи на рівень поінформованості особи, яка приймає рішення, розрізняють два види невизначеності:

- невизначеність першого виду (поверхнева). Вона присутня в замкнених задачах, коли особа, що приймає рішення, ознайомена з можливими гіпотезами, але не має достатніх підстав для визначення, яка з них виявиться правильною (тобто невідомо, який з елементів множини гіпотез здійсниться після прийняття рішення);

- невизначеність другого виду (глибинна). Виникає вона у задачах відкритого типу, коли особа, що приймає рішення, не знає, які саме чинники здійснюватимуть найбільший вплив. Постає необхідність спочатку сформулювати множину гіпотез, а потім оцінити їх імовірність (об'єктивну чи суб'єктивну).

Визнання невизначеності як об'єктивної характеристики розвитку економічних систем, а також об'єктивне існування конфліктності, розуміння того, що на заплановане економічне зростання впливають випадкові чинники, котрі можуть, зокрема, затримати сподіваний результат чи змінити його сутність, – важлива проблема щодо аналізу, моделювання та управління господарським ризиком.

Існують не лише різні погляди щодо розуміння змісту поняття «ризик», а й різні підходи щодо оцінок об'єктивного і суб'єктивного його характеру. Ряд авторів виходять з того, що ризик – це категорія об'єктивна, котра дає змогу регулювати стосунки між людьми, трудовими колективами, організаціями та різними інституціями у соціально-економічному бутті. Прихильники об'єктивної концепції вважають, що ризик – це завжди загроза появи неприємних наслідків, щодо яких невідомо, настануть вони чи ні. Досить широко висвітлено у науковій літературі й суб'єктивну концепцію. Найсуттєвіший внесок в розвиток її вніс І. Т. Балабанов, який виходив з того, що ризик завжди суб'єктивний, оскільки виступає як оцінка людиною вчинку, дій, як свідомий вибір з урахуванням можливих альтернатив [1]. Суб'єктивна концепція зорієнтована на суб'єкт дій, враховує

можливі наслідки, вибір варіантів поведінки, що тягне за собою накладення відповідних обов'язків чи уникнення їх. Оскільки, з позицій цієї концепції, ризик завжди пов'язаний з волею та усвідомленням його людиною, то він є, насамперед, вибором варіантів поведінки з урахуванням загрози щодо можливих несприятливих наслідків. Існує й погляд, згідно з яким ризик є суб'єктивно-об'єктивною категорією [6].

Можна дати таке визначення ризику, ґрунтуючись на принципах системного аналізу та поняття конфліктності.

Ризик – це економічна категорія в діяльності суб'єктів господарювання, пов'язана з подоланням невизначеності, конфліктності в ситуаціях оцінювання, управління, неминучого вибору. Він має діалектичну об'єктивно-суб'єктивну структуру. Оцінка ризику є багатовимірною величиною, що характеризує можливі відхилення від цілей, від бажаного (очікуваного) результату, можливу невдачу (збитки) з урахуванням впливу контрольованих (керованих) і неконтрольованих (некерованих) чинників, прямих і зворотних зв'язків.

Об'єктивність ризику проявляється в тому, що ця економічна категорія відображає реально існуючу невизначеність і конфліктність в економічній (господарській) діяльності. Сучасна інтерпретація ризику – це не лише збитки, яких можна зазнати під час реалізації господарського рішення, а й можливість відхилення від цілей, заради яких приймалося рішення. Тобто сучасний ризик визначається не стільки збитками, скільки відсутністю сподіваних позитивних результатів [7]. Ризик породжується невизначеністю і конфліктністю, які існують незалежно від того, чи усвідомлюємо ми їх чи ні, ураховують його особи, які приймають рішення, чи ні. Усуньте невизначеність і конфліктність із ситуацій, що виникають під час обрання того чи іншого рішення в господарській діяльності, і ви не зможете стверджувати про наявність ризику у цих ситуаціях.

В економіці та бізнесі у ряді випадків, з огляду на обрані цілі, доводиться приймати рішення на підставі побудови системи гіпотез. Це правомірно, зокрема, через відсутність вичерпної, достовірної інформації, оскільки дає змогу долати таким чином невизначеність. А це переводить ситуацію невизначеності у ситуацію ризику, зокрема ризику відхилення від цілей, ризику недоотримання очікуваних результатів, ризику ймовірних збитків, які можуть виникнути через недостатню обґрунтованість тих чи інших гіпотез. Щоб урахувати ступінь ризику і бодай частково уникнути можливих збитків, необхідно, якщо є така можливість, перевірити істинність гіпотез, висунути альтернативні варіанти тощо.

Життя кожної людини – це ситуація постійного вибору, зокрема, вибір тих чи інших гіпотез та ієрархії цінностей.

Ступінь ризику залежить і від ставлення до невизначеності і конфлікту, до зумовленого ними ризику суб'єкта прийняття рішення: схильності, несхильності, байдужості. Тому всі чинники невизначеності, конфліктності та зумовленого ними ризику поділяються на об'єктивні та суб'єктивні.

Висновки. Ризик виникає тоді, коли приймаються рішення в умовах невизначеності, конфліктності, а особа, яка приймає рішення, зацікавлена в результатах рішення. Ризик являє собою діалектичну єдність об'єктивного та суб'єктивного. Він пов'язаний із творчістю, з пошуком нових підходів і методів діяльності. Важливими є такі характеристики ризику, як суперечливість, альтернативність, правомірність, невизначеність.

Розглядаючи суперечливість ризику, необхідно наголосити на її прояві в різних аспектах. Ризик, з одного боку, зорієнтований на отримання позитивних для системи прийняття рішень результатів ефективними способами в умовах невизначеності й конфліктності в ситуації неминучого вибору. Ця характеристика ризику має важливі економічні та соціальні наслідки. З іншого боку, управлінський ризик (оцінювання, управління, неминучого вибору) може призвести до несприятливих соціально-

економічних наслідків, бо оцінка чи вибір альтернативи базується на неповній, нечіткій, недостовірній на момент прийняття рішення інформації.

Перспективи подальших досліджень. Об'єктивно економічна діяльність і підприємництво не можливі без певного ризику, котрим вони обтяжені. Навіть абсолютна бездіяльність в економіці та бізнесі обтяжена ризиком невикористаних можливостей, втраченого зиску. У зв'язку із нарощуванням динамізму економічних і соціальних процесів, які відбуваються у суспільстві, швидкими змінами кон'юнктури на внутрішньому і зовнішньому ринках усе більше зростає роль розробки стратегій розвитку підприємств із врахуванням ризику.

Література:

1. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент / И. Т. Балабанов – М: Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
2. Дорин А.В. Экономическая социология: Учебное пособие / А. В. Дорин – Минск: ИП «Экоперспектива», 1997. – 254с.
3. Економічний ризик: ігрові моделі: Навч. посібник / [В. В. Вітлінський, П. І. Верченко, А. В. Сігал, Я. С. Нако-нечний]. – К.: КНЕУ, 2002. – 446 с
4. Лук'янова В.В. Економічний ризик: Навчальний посібник / В. В. Лук'янова, Т. В. Головач – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.
5. Машина Н.І. Економічний ризик і методи його вимірювання: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 188с.
6. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности: Монография / В. В. Черкасов – М: Рефл-бук; К.: «Ваклер», 1999. – 288 с.
7. Ястремський О. І. Основи теорії економічного ризику: Навч. посібник для студентів екон. спец. навч. закладів / О. І. Ястремський – К.: «АртЕк», 1997. – 248 с.